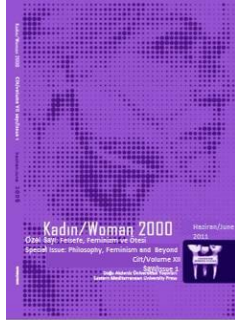

This article was downloaded by: [CWS 2012]
On: 18 October 2012
Publisher: Eastern Mediterranean University Press
Famagusta-TRNC

Kadın/Woman 2000-Journal for Women's Studies

Publication details, including instructions for authors:
<http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

Article:

17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme

(An Evaluation on Child Marriages and Phenomenon of Puberty in 17th and 18th Centuries' İstanbul and Anatolia)

Author: Yahya Araz

To cite this Article: Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme. Kadın/Woman 2000, 13(2):98-121. URL:<http://kwj2000journal.emu.edu.tr>

Full terms and conditions of use: This article maybe used for research, teaching and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, re-distribution, re-selling, loan or sub-licensing, systematic supply or distribution in any form to anyone is expressly forbidden. The publisher does not give any warranty express or implied or make any representation that the contents will be complete or accurate or up to date. The accuracy of any instructions, formulae and drug doses should be independently verified with primary sources. The publisher shall not be liable for any loss, actions, claims, proceedings, demand or costs or damages whatsoever or howsoever caused arising directly or indirectly in connection with or arising out of the use of this material.

1302-9916©2012 emupress

17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on Child Marriages and Phenomenon of Puberty in 17th and 18th Centuries' İstanbul and Anatolia

Yahya Araz*
Dokuz Eylül Üniversitesi

Öz

Bu makale 17. ve 18. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da çocuk evliliklerini anlamaya çalışmaktadır. Çocuk evlilikleri Osmanlı İmparatorluğunun hakim olduğu bölgelerde yalnızca Müslümanlar arasında değil Hristiyan ve Yahudiler arasında da yaygındı. Bu evlilikler aileleri ve akrabaları tarafından bebekler adına dahi düzenlenebiliyordu. Ancak hukuk sistemi evlilik sözleşmesinin düzenlenmesiyle bu evliliğin fiili olarak gerçekleştirilmesi arasında ayırım yapmaktaydı. Evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi çiftler cinsel ilişkiye hazır hale gelinceye kadar ertelenmekteydi. Bir kız çocuğu ergenliğe ulaştıktan sonra babası ve büyükbabası tarafından kendisi adına düzenlenen evlilikler dışındaki evlilikleri iptal ettirme hakkına sahipti. Bu ergenlik tercihi özellikle kız çocukları için çok önemliydi. Çünkü erkekler ergenliğe ulaşır ulaşmaz eşlerini boşama hakkını elde ediyorlardı. Bu evlilikler Osmanlı toplumunda aileden ne anlaşıldığına dair önemli ipuçları sağladıkları için aile ve toplum yaşamından bağımsız düşünülemez. Bu makale bu olguyu iki kaynak üzerinden ele almaya çalışmaktadır: 17. ve 18. yüzyıla ait fetva mecmuaları ile aynı dönemin İstanbul'una ve birkaç Anadolu kentine ait mahkeme kayıtları.

Anahtar Kelimeler: *çocuk evliliği, kız çocuklar, Osmanlı ailesi, fiziksel olgunluk, erişkinlik, ergenlik tercihi.*

---

* Yrd. Doç. Dr. Yahya Araz, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, İzmir-Türkiye. E-posta: yahya.araz@deu.edu.tr

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı Filistin’inde çocuk evlilikleri üzerine yapılan bir çalışmada, bu tür evliliklerin “geçmişe ait bir mesele” olduğu belirtilmektedir (Yazbak, 2002: 408). Oysa çocukların nişanlandırılması ya da evlendirilmesi Türkiye’nin yakıcı bir sorunu olmaya devam etmektedir¹. Bu makale, toplumsal olarak varlığını halen devam ettiren bu meseleyi 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Anadolu’su ve İstanbul’u bağlamında ele almaya çalışmaktadır. Osmanlı toplumunda çocuk evlilikleri genel olarak kız çocuklarıyla ilişkilendirilmiştir. Erkekler de erken yaşlarda evlendirilebiliyordu. Ancak bu evlilikler, kız çocuklarının cinsel ilişki kurmaya başlayabilecekleri dönem, eş ve buna bağlı olarak anne olabilecekleri yaşlarla ilişkilendirildiği için öncelikli olarak kız çocuklar üzerinden tartışılmıştır. Bu makalenin de ana temasını onlar oluşturmaktadır.

Çocuk evliliklerini Osmanlı toplumu üzerine yapılan araştırmaların iki ana kaynağı olan fetva mecmuaları ve şer’iyye sicilleri (mahkeme kayıtları) üzerinden ele almak mümkündür. Bu çalışma için kullanılan 17. ve 18. yüzyıla ait fetva mecmualarından meselenin hukuki boyutlarına dair bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Mahkeme kayıtlarına yansıyanlar, fetvaların teorik bir bağlamdan ibaret olmayıp, gündelik yaşama sık sık dokunduğunu göstermektedir. Fetvalar, kişilerin gündelik yaşamda karşılaştığı sorunları çözmelerine dayanak oluşturmaktaydı. Bu yüzden fetvalar, pratiğin ne olduğunu anlamak için de işlevsel birer kaynak olarak kullanılabilirler². Bu fetvalardan erginliğin ne olduğunu, kız ve erkek çocuklarının ergenliklerinin hangi ölçütler üzerinden anlaşılabilirliği, ergenlikten önce evlenmenin mümkün olup olmadığı, evlenildiği takdirde evliliği fiili olarak gerçekleştirmenin koşulları gibi birçok hususla ilgili sorulara cevaplar bulmak mümkündür. İkinci temel kaynak ise olgunun gündelik yaşamdaki boyutlarını anlamayı sağlayan mahkeme kayıtlarıdır³. Yetişkin olmayan ya da yetişkinliğe henüz adım atmış kız çocuklarının mahkemelere yansıyan boşanma vakaları çocuk evliliklerinin ele alınmasını sağlayan verilerin başında gelmektedir. Bunun yanında, ergenlikten önce evlendirilen ya da nişanlandırılan kız çocukları ergenlikten sonra, çeşitli koşullara bağlı olarak, evliliği ya da nişanı reddetme hakkına sahiptiler. Mahkemelere yansıyan kayıtların bir kısmı artık ergin olduklarını iddia edip tercih haklarını kullanmak isteyen kız çocuklarının açtıkları davalarla ilgilidir. Bu kayıtları kullanarak bu evliliklerin Osmanlı dünyasındaki yaygınlığını tespit etmek mümkün değildir. Ancak hukuk metinlerindeki ayrıntılı düzenlemeler, mahkemeye yansıyan kayıtlar ve tartışmalar olgunun dönemin insanları için oldukça tanıdık olduğunu göstermektedir. Bu çalışma meseleyi İstanbul’un yanı sıra Afyon, Kayseri, Manisa

ve Bursa gibi Orta ve Batı Anadolu kentlerine ait sicil kayıtlarını, hukuk metinleriyle birlikte kullanarak ele almaya çalışmaktadır⁴.

Yakıcı bir sorun olarak belirmesine rağmen, çocuk evlilikleri, Osmanlı İstanbul'u ve Anadolu'sunda detaylı araştırmaların konusu olmamıştır. Bu durum, sicillerin bu hususa dair sunduğu kayıtların çoğu zaman benzer kalıplar ve detaylara sahip olmasıyla yakından ilgilidir. 16. yüzyılda Antep ve 19. yüzyılda Bursa üzerine yapılan iki çalışmada konuya değinilmiştir. Peirce, meseleyi 16. yüzyıl Antep'i bağlamında ilginç örnekler ve detaylar üzerinden tartışmış, çocukların erken yaşlarda evlendirilmesinin sebepleri ve toplumun olguya bakışını ele almaya çalışmıştır (Peirce, 2003: 129-143). Kurt ise, 19. yüzyılda Bursa ailesi üzerine yaptığı çalışmada, çocukların erken yaşlarda evlendirilmelerine rağmen, bu evliliklerin fiili olarak gerçekleşmesi için kızların on üç-on dört yaşına gelip fiziksel olarak olgunlaşmasının beklendiğini belirtmiştir (Kurt, 1998:19-21). Osmanlı döneminde Mısır, Suriye ve Filistin üzerine yapılan çalışmalarda mahkeme kayıtları ve fetva mecmuaları kullanılarak konuya dair önemli birkaç çalışma yapılmıştır (Yazbak, 2002: 386-409; Motzki, 1996: 129-140; Sonbol, 1996: 236-256). Bu makale yapılan çalışmalara yönelik küçük bir katkı girişiminden ibaret olup, temel olarak üç konuya değinmeye çalışmaktadır. Bunlardan birincisi erginliğin, ya da kayıtlarda çoğunlukla ifade edildiği şekliyle buluşun hukuksal ve toplumsal olarak ne ifade ettiğidir. İkincisi, kız çocukların erken yaşlarda evlendirilmesi geleneği ve bunun sebepleridir. Üçüncüsü, kız çocukları ergen olduktan sonra, çeşitli koşullara bağlı olarak hukuk sisteminin kendilerine tanıdığı "ergenlik tercihi"ni kullanma hakları ve çocuk yaşlarda evlendirilen kızlarla eşleri arasında gerçekleşen boşanmalardır. Bu üç husus aşağıda iki ana başlık altında ele alınmaya çalışılmıştır.

Hukuki Bir Bağlam Olarak Çocuk Evlilikleri ve Ergenlik Etrafındaki Tartışmalar

Osmanlı dünyasında bir kız ya da erkeğin evlenebilmesi için ergin olması gerekiyor muydu? Ergenlikten önce evlenmek mümkün müydü? Ergin olmanın göstergeleri neydi? Soruları çoğaltmak mümkündür. Fetva mecmuaları bu soruların her birine ayrıntılı cevaplar geliştirmeyi sağlayacak veri içermektedir. 16. yüzyılın ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi (ö. 1574) erkek çocukları için ergenlik yaşını, kendileri ikrar ettikleri durumda on iki, sessiz kalmaları halinde on sekiz olarak tespit etmiştir. Kız çocukları için de ergenlik yaş sınırı ikrar ettikleri durumda on iki, etmedikleri takdirde on yedi olarak öngörülmüştür.

Erginliğin alt sınırı, Ebussuud Efendi’de, hem erkek hem de kız çocuklar için on iki yaş olarak tespit edilmiştir (Düzdağ, 1983: 33). Ebussuud Efendi’nin kız ve erkek çocuklarının ergenlik yaşına ilişkin verdiği bu iki fetva, diğer şeyhülislamların aynı mesele üzerindeki fetvalarıyla karşılaştırıldığında farklı bir yerde durdukları görülecektir. Onun çocukluk çağının bitimine işaret eden erginliğin başlangıcını kız çocuklar için asgari on iki yaş olarak tespit etmesi, kız çocuklarının, çocukluklarını biraz daha uzun yaşamalarına imkan vermiş olması açısından dikkate değerdir. Hiç kuşkusuz, Ebussuud Efendi, bu fetvalarıyla İslam tarihinde çocukluğun alt ve üst yaş sınırlarını yüksek tutmaya çalışan görüşün yanında yer almıştır. Ancak onun benimsediği görüş İslam tarihinde yaygın bir kabule sahip değildir (Motzki, 1996: 129). Nitekim, Ebussuud Efendi’nin bu fetvaları kendisinden sonra gelen şeyhülislamlar tarafından benimsenmemiştir.

17. yüzyılın ikinci yarısında şeyhülislamlık görevini iki kez üstlenen Çatalcalı Ali Efendi (ö. 1692) erkek ve kız çocuklarının on beş yaşını bitirdiklerinde ergenliklerine hükmolunacağına dair fetvalar vermiştir (Çatalcalı, 1894, 2: 208). Ali Efendi’nin verdiği fetvalar, Ebussuud Efendi’nin fetvalarının aksine erkek ve kız çocuklar arasında erginliğe adım attıkları üst yaş sınırında herhangi bir farklılık öngörmemiştir. Onun görüşlerini aynı dönemlerde yaşamış ve 18. yüzyılın başında şeyhülislamlık yapmış Menteşzâde Abdurrahim Efendi (ö. 1716) de paylaşmaktadır (Menteşzâde, 1827, 1: 148). Bu iki şeyhülislamda, kız çocukları söz konusu olduğunda, onların evlendirilmesi ve ergenlikleri arasında kurulan ilişkide, yaş sınırı Ebussuud Efendi’nin belirlediği ölçütlerin altına inmektedir. Ali Efendi, dokuz yaşını bitirmiş bir kız çocuğunun, vücudunun erginliğe tahammül etmesi ve adet görmeye başladığını itiraf etmesi durumunda evlenebileceğine dair fetva vermiştir (Çatalcalı, 1894, 1: 39). Aynı görüşü Abdurrahim Efendi de paylaşmaktadır (Menteşzâde, 1827, 1: 148). Dokuz yaşı, klasik İslam kaynaklarında da kız çocuklarının erginliği için alt sınır olarak gösterilmiştir (Spectorsky, 2010: 64)⁵. Pratikte bu döneme daha erken ya da daha geç girilebilmekle birlikte bu yaş, kız çocuklarının cinsel olarak arzulanır olmaya, dolayısıyla birer gelin adayı olarak görülmeye başlandıkları dönemin başlangıcıdır. Nitekim boşanma ya da ölüm sebebiyle dağılmış ailelerde çocukların bakım haklarını ellerinde tutan anneler, kız çocuklarını dokuz yaşına ulaştıklarında babalarına ya da onların yokluğunda büyükbabadan başlamak üzere erkek akrabalarına teslim etmek zorundaydılar. Bu, cinsel olarak arzulanabilir bir döneme girmiş bir kız çocuğunun, bir erkek akrabasının korumasında bulunmasının kendisi hakkında oluşabilecek “fesad”ı önleyeceği düşüncesiyle yakından ilgiliydi (Menteşzâde, 1827, 1: 293-295).

Ancak kız çocuklarının erginliği için öngörülen alt yaş sınırı tartışmaları onların evlendirilmelerinden ziyade bu evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi

açısından önem taşımaktaydı. İslam Hukuku'nda ve Osmanlı uygulamasında çocuklar velilerinin tasarruflarına bağlı olarak doğdukları andan itibaren evlendirilebiliyordu. İki baba çocuklarını birbirine ya da bir baba henüz konuşma yetisini dahi edinmemiş kız çocuğunu yetişkin bir erkeğe nikahlayabiliyordu. Kız ve erkek çocuklar ergenliğe ulaşınca kadar bu tasarruflara itiraz etme hakkına sahip değillerdi. Bu itiraz hakkının da sınırlılıkları vardı. Baba ve onun yokluğu durumunda (baba tarafından) büyükbabanın yaptığı tasarruflara ve çocuklar için düzenlediği evliliklere ergenlikten sonra da itiraz etme hakkı yoktu (Sonbol, 1996: 241)⁶. Bu düzenleme bir baba ya da büyükbabanın çocukları için en iyisini istedikleri ve onlar üzerindeki mutlak velayet haklarını suistimal etmeyecekleri düşüncesinden kaynaklanıyordu (Yazbak, 2002: 403).

Çocuklar adına düzenlenen bu evliliklerin fiili olarak gerçekleşmesi bunu yapabilecekleri tarihe kadar erteleniyordu. Dolayısıyla burada tartışılması gereken çocukların evlendirildikleri yaştan ziyade bunun fiili olarak ne zaman gerçekleştirildiği ya da gerçekleştirileceğiydi. Evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi hangi ölçütlere bağlıydı? Kız çocukları açısından ölçüt fiziksel görünüşleri miydi? Yoksa ilk adetlerini görmeye başladıkları ya da, Yenişehirli Abdullah Efendi'ye (ö. 1743) ait bir fetvada dillendirildiği üzere, "ef'al ve akvallerinin istikamet üzere" olmaya başladığı böylece "akil[e]" kabul edildikleri dönem midir (Yenişehirli, 1741: 220b)? Bu hususta üzerinde durulması, tartışılması ve cevaplandırılması gereken esas soru budur.

Fiziksel olgunluğun, adet görmeye başlamanın ve "akil/reşit" kabul edilmenin çocukluktan erginliğe geçişte ya da olgunluğa adım atışta önemli bir yeri vardı. Çocukların farklı yetilerinin ve fiziksel görünüşlerinin gelişimiyle ilgili olan bu hususlar bir kişinin artık ergin olarak görülmesi için önemliydi. Çocukların bu gelişimlerinin her aşaması bir toplumsal karşılığa sahipti. Hukuk metinlerinden öyle anlaşıyor ki, Osmanlı dünyasında bir evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi için adet görmeye başlamak ya da "akil" kabul edilmekten ziyade fiziksel olgunluk yeterli görülmekteydi. Kızların fiziksel olgunluğa ulaşmaları çoğu zaman ilk adetlerini görmeye başladıkları döneme tekabül etmekle birlikte adet görmeye başlamak evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi için şart değildi. Aksine, adet görmeye başladıkları halde fiziksel olgunluğa erişmeyen kız çocuklarının evliliklerinin fiili olarak gerçekleşmesi geciktirilmeye çalışılmıştır (Yenişehirli, 1741: 26a-b). Burada yeni soruların sorulması neredeyse kaçınılmazdır. Fiziksel olgunluk ya da fetvalarda ifade edildiği şekliyle "cüssesi buluğa tahammül edebilir" tanımlamasından ne anlaşılmalıdır? Hangi göstergeler fiziksel olgunluğun tamamlandığının işareti kabul edilmekteydi?

Yazbak, kız çocuklar için fiziksel olgunluğun, yerel tanımlamalardan da yola çıkılarak, etine dolgun, semiz gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir (Yazbak, 2002: 392, 399). Fetvalar, fiziksel olgunluğun ne olduğunun anlaşılmasını sağlayacak çeşitli ipuçları barındırmaktadır. Buna göre, fiziksel olgunluk, kız çocukların, kendilerine zararı dokunmadan cinsel ilişkiye girebilecekleri, cinsel ilişkiye uygun anlamına gelebilecek "cimâa mutîka" tanımlamasına tekabül etmektedir. Buna kız çocuklarının fiziksel görünüşlerine bakarak hakimler karar vermekteydi. Kız çocukların fiziksel olgunluk ölçütüne bağlı olarak cinsel ilişkiye girebilecekleri düşüncesi önemli olup onların ilk adetlerini görmeye başladıkları dönemden ya da "akile" kabul edilmelerinden farklı çağrışımları barındırmaktadır. Fiziksel olgunluk genellikle ilk adetle çakışmaktaydı ancak bu şart değildi. Kız çocukları ilk adetlerini görmeden önce de fiziksel olarak olgun kabul edilebilirdi. Bu, onların evlenebilecekleri ya da evliyseler, bu evliliği fiili olarak gerçekleştirebilecekleri bir döneme girdikleri anlamına geliyordu.

Bunun aksine, bir kız çocuğunun "cimâa mutîka" olmaması durumu, "muhîfe" ve "mehzûle" gibi sözcüklerle karşılanmaktaydı (Menteşzâde, 1827, 1: 295; Yenişehirli, 1741: 21a, 26a-b). İçlerinde korkuyu barındıran bu tanımlamalar, en basit anlamda bu durumdaki bir kız çocuğunun cinsel ilişkiyi kaldıramayacağına işaret etmekteydi. Bu durumda kız çocuklarının erginliğine karar verilebilmesi için on beş yaşını (Ebussuud Efendi için on yedi) tamamlamaları beklenirdi. Evlendirilmiş olsalar dahi cinsel ilişkiye zorlanamazlardı. Hukukçular bu durumdaki kız çocuklarının baba evinde kalmasını ya da en azından kocalarından uzak tutulmalarını benimseyen bir anlayışa sahiptir (Menteşzâde, 1827, 1: 295; Yenişehirli, 1741: 26a-b). Cinsel ilişki için fiziksel olarak yeterli olgunluğa sahip olmayan kız çocuklarının bir kısmı, bütün uyarılara rağmen, kocalarıyla yaşamak zorunda kalabiliyorlardı. Kocalarının onlarla ilişki kurma arzusu olumsuz sonuçlar doğurabilmekteydi. Abdullah Efendi'nin bir fetvasında yedi yaşında olup "mehzûle" olan bir kız çocuğun kocası tarafından cinsel ilişkiye zorlanması sonrasında gerçekleşen ölümü konu edilmiştir. Bu "misülli cimâ' oluna gelmiş değil iken" denilerek kınanan bu ilişki sonrasında ölen kız çocuğunun akrabaları kocadan diyet talebinde bulunabilirdi. Ayrıca koca, cinsel ilişkiyi kaldıramıyacağı halde onu buna zorlayıp ölümüne sebep olduğu karısının mirasından mahrum kalırdı (Yenişehirli, 1741: 233b)⁷.

Küçük kızların evlendirilmeleri mehirleri, nafakaları ve kimde kalacakları gibi hususlar etrafında çeşitli tartışmaların ortaya çıkmasına sebep olmaktaydı. Kız çocukları genel olarak fiziksel olgunluğa eriştikleri döneme kadar ailelerinin yanında kalıyorlardı. Bu durumda kocaları onların nafaka ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak zorunda değildi (Çatalcalı, 1893/1894, 1: 116; Menteşzâde, 1827,

1: 281). İslam Hukuku, mehir ve nafakayı kadınların cinselliğiyle ilişkilendirmiştir (Imber, 1997: 175-194). Dolayısıyla kocasına henüz bunu sunacak yetiye sahip olmayan bir eş için bunların sağlanması kocanın sorumluluğunda değildi. Kız çocuklarının, kocaları üzerinde sahip oldukları hakları edinebilmeleri için evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi ya da kızın bunu gerçekleştirebilecek olgunluğa erişmesi gerekirdi (Tucker, 1998; 44). Fiili olarak gerçekleşmeyen evlilikler tam anlamıyla bir evlilik sayılmazdı. Bunun en iyi göstergelerinden birisi, çocuk yaşlarda evlendirilen ancak bunu fiili olarak gerçekleştirebilecek olgunlukta olmayan çiftlerin boşanma ya da ölüm gibi sebeplerle ayrılmaları sonrasında kız çocuklarının iddet beklemesine gerek görülmemiş olmasıdır (Yenişehirli, 1741: 39b).

Kız çocuklarının kocaları üzerindeki nafaka hakları onların cinsel ilişki için fiziksel olgunluğa eriştikleri anda başlamaktaydı. Bir koca bu durumdaki karısının nafakasını, onunla cinsel ilişki kurmamış ya da karısı babasının evinde olsa dahi karşılamak zorundaydı (Yenişehirli, 1741: 56a; Menteşzâde, 1827, 1: 281). Onu, babasının evinden alması için de mehrini ödemesi gerekiyordu (Yenişehirli, 1741: 26b)⁸. Mehir, kadınların bir hakkıydı ancak bazı aileler evlendirdikleri kız çocuklarının mehirlerini alıp erkek çocuklarını evlendirmek ya da borçlarını kapatmak için kullanabiliyorlardı (Yazbak, 2002: 401).

Çocuklar, bütün bu tartışmalar ve zaman zaman ortaya çıkan sorunlar boyunca, mesele doğrudan kendileriyle ilgili olduğu halde itaat etmek dışında herhangi bir tercih hakkına sahip değillerdi. Vasileri onlar adına bu sözleşmeleri düzenliyor, onlara da buna uymak düşüyordu. Ancak söz hakkına sahip oldukları an geldiğinde herkes onların ağzından çıkacak sözlere bakmaktaydı. Yukarıda da ifade edildiği gibi kız çocukları, babaları ve büyükbabaları (baba tarafından dedeleri) tarafından kendileri adına düzenlenen evlilikler dışında kalan bütün nikahlara itiraz etme hakkına sahipti. Buna anne, kardeş ve amca gibi çok yakın akrabaların onlar adına kıydıkları nikahlar da dahildi (Yenişehirli, 1741: 22b-23a). Erkekler için böyle bir sorun yoktu. Çünkü erişkinlikle birlikte eşlerini istedikleri zaman boşayabilirlerdi. Erken yaşlarda evlendirilen bir kız çocuğu ilk adetini gördüğü anda bunu gecikmeden açıkça ilan edip, mahkemeye başvurabilir ve evliliğini iptal ettirebilirdi. Hukuk dilinde bu hakka "hıyâr'ül-bulûğ" denilmekteydi. Bunu bir kız çocuğunun "ergenlik tercihi" olarak tanımlamak mümkündür. Küçük yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının sahip oldukları bu hak, kadınların hukuki olarak boşanma inisiyatifini ellerinde tuttukları istisnai durumlardan birisiydi (Imber, 1997: 202). Ancak kaç kız çocuğunun toplumsal baskıları aşıp adet görmeye başladıklarını ilan edebildikleri ve bunu mahkemeye taşıyabildikleri meselesi tartışmalıdır. Ayrıca baba ve büyükbabanın onlar adına kıydıkları nikahlara itiraz hakları

olmadığı da unutulmamalıdır. En azından bu kız çocuklarının bazıları hukuk sisteminin kendilerine tanıdığı bir hakkı kullanmak hususunda oldukça cesur davranmıştır.

Bir Toplumsal Pratik Olarak Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu

Samuel M. Zwemer'in "Childhood in the Moslem World" adıyla 20. yüzyılın başında yayınlanan kitabının vermek istediği temel mesaj kapak sayfasının hemen arkasında sunulan ve altında "Cezayir'de bir gelin" açıklaması bulunan bir fotoğraf tarafından verilmiştir. Fotoğraftaki gelin, kolundaki bilezikleri, üzerindeki geleneksel kıyafetleriyle, olgun bir kadının bakışlarına sahip sadece bir çocuktur. Zwemer, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu'dan Arap yarımadasına oradan Kuzey Afrika'ya kadar İslam coğrafyasında bulunmuş bir misyonerdi (Wilson, 1996: 163-168). Kitabının genelinde İslam dünyasına yönelik önyargılarını dile getirmekten geri durmamış, yargılarını desteklemek için erken yaşlarda evlendirmeler dahil çocuklarla ilgili birçok hususa değinmiştir. "İslam dünyasında çocukluk Batı dünyasındaki gibi uzun sürmez çünkü burada annelik ve babalık sorumluluğu çok erken yaşlarda onların üzerine yüklenmektedir" diyerek, özellikle kız çocuklarının çok erken yaşlarda evlendirildiklerini vurgulamıştır (Zwemer, 1915: 22, 36-37, 63-64). Zwemer, bu gözlemlerini tutkulu bir misyoner olarak İslam dünyasının "fethedilip" çocukların "kurtarılmasına" yönelik bir çağrının aracı olarak dillendiriyordu. Onun bu arzuları bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak çocuk evliliklerine dair gözlemlerine ne demeli?

Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim olduğu coğrafyalarda evlilik ilişkileri ve aile yapıları üzerine yapılan çalışmalarda erken evliliklerin bir norm olduğu üzerinde ortak bir kanaat hasıl olmuştur. Özellikle kız çocukların büyük bir çoğunluğu on yedi on sekiz yaşından önce gelin oluyorlardı. Erken evlenmek ideal olardı (Marcus, 1989: 196)⁹. Maalesef Osmanlı dünyasında ele alınan dönemin kayıtları kadın ve erkeklerin hangi yaşlarda evlendirildiklerine dair istatistiki çalışmalara izin verecek bir niteliğe sahip değildir. Fakat ipuçları erken evliliklerin özellikle kız çocukları için kaçınılmaz olduğunu göstermektedir (Yazbak, 2002: 394). Peirce, Osmanlı Anadolu'sunda toplumsal cinsiyet üzerine yaptığı araştırmalarında, çocukluktan çıkışla evlilik dönemi arasında erkekleri tanımlamak için varolan birçok sözcüğe karşın kız çocuklarının bundan yoksun olduğunu belirtmektedir (Peirce, 2000: 168-169; Ginio, 2001: 110). Kız çocukları açısından, çocukluktan olgunluğa geçiş, potansiyel birer gelin adayı olmak anlamına geliyordu.

Çocukların erken yaşlarda evlendirilmesi yalnızca Müslümanlara özgü bir uygulama değildi. Aynı coğrafyada yaşayan Yahudi ve Hristiyan topluluklar da benzer bir pratiğe sahipti (Rozen, 2010: 112-115; Ze'evi, 1996: 180). Lamdan, 16. yüzyılda Yahudi cemaatleri arasında çocuk evliliklerinin yaygın olduğunu, bunun 18. yüzyılda yapılan çeşitli düzenlemelerle engellenmeye çalışıldığını belirtmektedir. Yine, ona göre, babası tarafından çocuk yaşta evlendirilen bir kız çocuğunun bu evliliği reddetmesi oldukça nadir gerçekleşmekte ve kabul edilemez bulunmaktaydı (Lamdan, 1996: 41-45). Bu anlamda çocuk evlilikleri dinsel kaynaklı bir mesele olmaktan ziyade, evliliğin ve ailenin ne olarak görüldüğüne dair düşünceler ve bunların pratiğe yansımalarıyla ilgilidir¹⁰. Avrupa'da aile ve hane yapıları üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmalar bu olguyu yerli yerine oturtmaya yardımcı olacak niteliktedir. Hajnal, Avrupa aile ve hane yapıları üzerine yaptığı araştırmalarında Kuzey-Batı Avrupa hanesini tanımlarken hem erkeklerin hem de kadınların geç yaşta (ortalama olarak kadınlar yirmi üç erkekler yirmi altı yaşında) evlendiklerini, evlendikten sonra da kendi hanelerinin reisi olduklarını ifade etmektedir (Hajnal: 69)¹¹. Bu yapı, evlenip aile kurmayı ekonomik yeterlilikle ilişkilendirmekteydi. Yeni çiftler ailelerinin yardımını alıyor ama temel olarak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışıyorlardı (Wall, 2001, 4: 110)¹². Kadınlar açısından evlilik yaşının yükselmesi onların kiminle, nerede ve hangi yaşlarda evleneceklerine kendilerinin karar vermesini sağlıyordu (Levine, 2001, 2: 148). Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus evlilikle erginliğe ulaşmanın birbiriyle ilişkilendirilmemiş olmasıdır (Levine, 2: 146). Yani bir kız çocuğunun adet görmeye başlaması ya da cinsel ilişkiyi kaldırabilecek bir fiziksel olgunluğa erişmesi onun evlenmesi için yeterli vasıflara ulaştığı anlamına gelmiyordu. Erkek ya da kız çocuklar evlenebilmek için fiziksel erişkinliğin yanında toplumsal olarak da ayakta kalmalarını sağlayacak bir yeterliliğe ulaşmalıydılar¹³.

Osmanlı dünyasında, hangi dine mensup olursa olsun yeni evliler genellikle erkeğin ailesiyle bir süre için birlikte yaşıyorlardı (Marcus, 1989: 196-197). Bu, çiftlerin ikisinin de genç ya da çocukluktan yeni çıkmış olmasına bağlıydı. Yeni evliler hem hayati tecrübe hem de ekonomik yeterlilik bağlamında yeni bir hane oluşturabilecek olgunlukta değillerdi. Özellikle kadınlar çok genç olduklarından aile içinde savunmasız olup, zaman zaman şiddete maruz kalabiliyorlardı (Lamdan, 1996: 47). Çocuk evlilikleri nişanlanma vakalarının aksine mahkeme kayıtlarına çok az yansımıştır. Unutmamak gerekir ki baba ve büyükbabanın çocukları için düzenledikleri evliliğe erginliğe ulaştıktan sonra itiraz etme hakkı yoktu. Dolayısıyla mahkeme kayıtlarına yansıyan itirazlar baba ve büyükbaba dışındaki kişiler tarafından çocuklar adına kıyılan nikahlarla ilgiliydi. Özellikle babaları ölmüş kız çocukları üvey babaları, anneleri, kardeşleri ya da diğer

akrabaları tarafından evlendiriliyorlardı (Peirce, 2003: 137). Çocukken nişanlandırılan ya da evlendirilenlerden erginliğe ulaşip tercihlerini kullanmak için mahkemeye başvuranların ifadeleri çoğu zaman ayrıntılar atlanarak kayıtlara geçirilmiştir. Bu yüzden kız çocuklarının önemli bir kısmının, erken evlenme eğilimi bir kenara, neden çocuk yaşlarda nişanlandırıldığını ya da evlendirildiğini anlamak mümkün gözükmemektedir. Ancak kayıtlara yansıyan vakaların bir kısmı bu hususta bazı ipuçları sağlamaktadır.

Bu makalenin ele almaya çalıştığı dönemden biraz erken bir tarihte, 1557'de İstanbul Yeniköy Mahkemesi'ne yansıyan bir dava çocukların erken yaşlarda nişanlandırılması ve evlendirilmesinin sebeplerinden birisinin ekonomik zorunluluklar olduğunu göstermektedir. Mahkemeye başvuran Gayrimüslim bir baba beş yıldır kızıyla nişanlı olan Nikola adlı kişiyi, kızla evlenmeye ya da ondan vazgeçmeye davet etmiştir. Ekonomik sıkıntılarla boğuştuğu anlaşılan bu baba "benim fakrım vardır maişetine kadir değilün eğer feragat iderse aher kimesne ister virürin" diyecektir (YŞS 2: 84-2). Erken yaşlarda evlendirilen kız çocuklarının önemli bir kısmının yetim oldukları anlaşılmaktadır. Babaları ölmüş kız çocuklarının evlendirilmesi bir taraftan ailelerinin onların ekonomik sorumluluğundan kurtulmasını diğer taraftan geleceklerinin garanti altına alınmasını sağlıyordu. Ancak bu çocukların bazıları mutlu bir aile yaşamına sahip değillerdi. Evlendikten bir süre sonra, henüz erginliğe adım atmadan kocalarından boşanıyorlardı. Dul kalan bu küçük kız çocuklarının boşanma işlerini vasileri sıfatıyla onlar adına genellikle anneleri ve üvey babaları halletmekteydi. "Sagîre" olarak nitelendirilen ve kaç yıldır evli oldukları belirtilmeyen bu çocukların, boşandıkları zaman yaşları on iki ile on beş arasında değişmekteydi. Mesela İstanbul'da Nesibe kocası Mehmed Arif'ten boşandığında on üç yaşında, aynı şekilde Fatıma kocası Osman Beşe'den boşandığında on üç yaşında, Ümmügülsüm kocası Mustafa Ağa'dan boşandığında yaklaşık olarak on iki yaşında, Emine ise kocası Seyyid Mehmet'ten boşandığında on beş yaşındadır¹⁴. Ancak "sagîre" nitelendirmesine rağmen bu kayıtların bir kısmında, kız çocuklarının yaşı belirtilmiyordu¹⁵.

Mahkemelere yansıyan kayıtlar çocuk evliliklerinin her zaman ekonomik zorunluluklarla ilişkilendirilmesinin doğru olmadığını göstermektedir. Henüz ergin kabul edilmeyen kız çocukları adına kendilerinden büyük yaştaki kocalarıyla yapılan boşanma anlaşmaları çocuk evliliklerine dair birkaç ortak özelliği barındırmaktadır. Birincisi, bu evlilikler genelde kız çocuklarıyla ilintiliydi. Kız çocukları kendilerinden büyük, yetişkin erkeklere gelin olarak verilmekteydi. Bu yetişkinlerin bir kısmı, isimlerinin başındaki hacı, ağa, beşe gibi ibarelerden de anlaşılacağı üzere evlendikleri küçük kızlardan oldukça büyüktü. Bu erkekler ikinci evliliklerini mi gerçekleştirmişlerdi sorusu yerinde bir

soru olmakla birlikte şu an için cevapsız kalmak durumundadır. İkincisi, bu evlilikler kız çocukları erginliğe ulaşmadan yani ilk adetlerini görmeye başlamadan önce fiili olarak da gerçekleşmiştir. Bu husus, mehir ve nafaka gibi maddi meseleler etrafında oluşabilecek tartışmalardan dolayı kayıtlara özellikle geçirilen bir ayrıntıydı. Meselenin hukuki boyutları tartışılırken üzerinde durulduğu üzere kız çocuklarının fiziksel olgunluğu, evliliğin fiili olarak gerçekleşmesi için erginliğin beklenmesi şartını geçersiz kılıyordu. Bu çocukların henüz ergin olmadıklarını boşanma anlaşmalarında kendileri için yapılan "sağîre" tanımlamasından anlamak mümkündür. Ama fiziksel olarak cinsel ilişkiye girecek durumda görülmüşlerdir¹⁶. Üçüncüsü, mehir ve nafakayla ilgili husustur. Boşanma vakalarının mahkemeye taşınmalarının altında yatan temel etkenlerden biri mehir ve nafaka etrafında oluşma ihtimali olan ihtilafların önüne geçme arzusuuydu. Boşanmanın koşullarını belirleyen taraflar mehir ve nafaka konusunda ayrıntılı düzenlemeler yapıyorlardı. Bu ilişkide damat henüz çocuk olan karısıyla hul yaparak mehir ve nafaka ödeme zorunluluğunda kurtuluyordu. Osmanlı uygulamasında hul ya da muhalaa, genel olarak kadınların mehir ve nafakalarından vazgeçmeleri, kocalarının da bunun karşılığında onları boşamaları ilişkisine dayanan bir boşanma şekliydi (Imber, 1997: 202-204). Ancak taraflardan biri, kız çocukları, kendi adına hareket edecek olgunlukta kabul edilmediği için normal bir hul anlaşmasına göre ek düzenlemelere ihtiyaç duyuluyordu. Kız çocuğunun ailesi, mehir ve nafakadan vazgeçtikleri gibi çocukların ergenlikten sonra mehir ve nafakasını istemesi halinde bunu ödemeyi de taahhüt ediyorlardı. Kız çocuklarının erginliğe ulaştıktan sonra mehirlerini isteme hakları mevcuttu (Menteşzâde, 1827, 2: 262-263; Feyzullah, 1850: 94-95). Ekonomik yoksunluklardan dolayı kızlarını evlendiren bir ailenin böyle bir sorumluluğun altına girmesi akıllıca sayılmazdı. Dördüncüsü, ironik bir şekilde, bu süreçten en çok etkilenenler sessiz kalmak zorunda olanlardı. Henüz erginliğe ulaşmadan dul kalan bu kız çocukları, kendileri hakkında olup bitenler karşısında sürekli sessiz kalmıştır. Kız çocuklarının fiziksel olarak olgunlaşmaları cinsel olarak bir evliliği kaldırabilecekleri anlamına geliyordu ama bu, onların bu evlilik üzerinde söz hakkına sahip olmaları demek değildi. Bunun için adet görmeye başlamaları gerekirdi. Ancak bir kız çocuğunun adet görmeye başlaması "ergenlik tercihi"ni kullanması için yeterli bir ölçüt müydü? Fetva mecmualarında, adet görmekle tercih hakkını kullanmak arasında kurulan açık bağın varlığı karşısında bu soru anlamsız durabilir. Ancak küçüklüklerinde kendileri adına yapılan nişan ya da evliliğin geçersiz kınması için mahkemelere başvuranların ifadeleri, hemen hemen tüm vakalar için "balığa" ve "akile" tanımlamalarını birlikte kullanmaktadır¹⁷. Akil/akile, Abdullah Efendi'nin bir fetvasında tanımladığı üzere "ef'al ve ahvali istikamet üzere olan" kişiydi

(Yenişehirli, 1741: 220b). Bu durumda buluğa erenin aynı zamanda akıl görüldüğünü kabul etmek gerekecektir (Peirce, 2000: 165). Bu yetilere sahip kız çocukları, tercih haklarını kullanarak arzularını ortaya koyabilirdi¹⁸.

Çocuk evlilikleriyle ilgili bu kayıtlar kız çocuklarıyla evlendikleri kocaları arasında ciddi yaş farklılıklarının olabileceğine işaret etmektedir. Ancak bu her zamanki durum değildi. Mahkemelere yansıyan kimi vakalarda bu ilişkinin tarafları arasındaki yaş farkı oldukça az olarak belirmektedir. Hatta bazı durumlarda kız çocukları erkeklerden önce erginliğe ulaşabiliyordu. Ancak kayıtların büyük çoğunluğunda erkeklerin yaşlarını tespit etmek imkansızdır¹⁹. Mahkeme katipleri dava için gerekli gördükleri takdirde erkeklerin yaşlarını ima edecek çeşitli tanımlamaları kullanmayı ihmal etmiyorlardı. Mesela Mayıs 1741 tarihinde Üsküdar'da Havva ile kocası Mehmed arasında gerçekleşen boşanmada, Mehmed'in erişkinliğe yeni ulaşmış bir "şab-ı emred" (genç) olduğu belirtilmiştir. Kocasını ile aralarının kötü olduğunu söyleyen Havva, mehir ve nafakasından vazgeçmiş, aynı zamanda kayınpeder ve validesiyle "dava ve husumeti olmadığını" belirtmiştir (Kumdakçı, 2009: 98)²⁰. Bu kayıt çocukların ya da erişkinliğe yeni ulaşmış kişilerin boşanma vakalarının karı koca arasındaki bir mesele olmaktan öte boyutlara sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Yetişkinlerin gerçekleşen hul davalarında kayınpeder ve validenin ya da diğer akrabaların olayın bir parçasına dönüştürüldüğüne rastlamak mümkün değildir. Havva'nın kayınpeder ve validesinden şikayetçi olmadığını belirtmesi erişkinliğe ulaşmış olmalarına rağmen bu durumdaki çiftlerin halen büyüklerin gölgesi altında olduklarını anlatmaktadır.

Daha cesur bir yaklaşımla, bu hul vakasını çocukluklarında aileleri tarafından istekleri dışında evlendirilenlerin erişkinliğe ulaştıklarında bunu reddetmesinin bir aracı olarak da okumak mümkündür. 1800-1801 tarihinde İstanbul'da Davutpaşa Mahkemesi'ne yansıyan iki boşanma vakası bu iddiayı güçlendirecek bulgulara sahip olmasına rağmen bu konuda ifade edilecekler, şimdilik, tahminler üzerinden yürütülecek bir tartışmadan ibaret kalacaktır. Kasım 1800'de on yaşına varıp, adet görerek erişkinliğe adım atan Ayşe, kocası Seyyid Mehmet ile hul anlaşması yapacaktır (Atabay, 1998: 283)²¹. Benzer şekilde Şubat 1801'de erişkin kabul edilen on üç yaşındaki Habibe, kocası Molla Mustafa'dan boşanacaktır (Özdemir, 1997: 68)²². Kendilerinden büyük yaşta kocalarından ergin kabul edildikten hemen sonra boşanan Ayşe ve Habibe, bu şekilde hareket ederek aileleri tarafından kendileri adına düzenlenen evliliklerden kurtulmuş oluyorlardı. İlginç olan on ve on üç yaşındaki bu iki kızın mahkemede adlarına konuşmayı kimseye bırakmamış olmalarıdır. Erkeklerin doldurduğu bir mecliste cesurca konuşup, kocalarıyla yüzleşebilen bu kızların boşandıktan sonraki yaşamları hakkında bilgi sahibi olmak ilginç olurdu.

Boşanma imkanına sahip olmayan bazı kız çocukları kendileri adına yapılan evliliklerden çeşitli şekillerde kaçmaya çalışıyorlardı. Temmuz 1751'de Antep Mahkemesi'ne yansıyan bir davada Zemzem'in yapmaya çalıştığının bu olduğu anlaşılmaktadır. Babası tarafından Mehmed adlı birisiyle evlendirilen Zemzem, babası öldükten, kendisi de erişkin olduktan sonra bu evliliği yok sayıp başka birisiyle evlenecektir. Ancak Mehmed'in babası mahkemeye başvurup Zemzem'in yaptığı ikinci evliliğin feshedilmesini sağlayacaktır (Yıldırım, 1995: 143-144)²³. Kız çocuklarının gösterdikleri bu direnç bazen başarılı olabiliyordu. Şubat 1697'de Afyon Mahkemesi'ne İbrahim Ağa adlı birinin bir beyanı yansımıştır. Beyanında Ayşe ile oğlu Hüseyin'in beş yıl önce kendisi ve Ayşe'nin annesi Havva tarafından evlendirildikleri halde, Ayşe'nin erişkinliğe ulaştıktan sonra bu evliliği inkar ettiğini, kendisinin de bunu ispatlamaktan aciz olduğunu belirtmiş ve ardından da davasından vazgeçmiştir (AŞS 526: 37b-178). Antep ve Afyon mahkemelerine yansıyan bu iki davada yer alan ilginç bir ayrıntı dikkatlerden kaçmamaktadır. Her iki davada da küçük yaşlarda evlendirilen çocuklardan, kız çocukları daha erken yaşlarda erginliğe ulaşmıştır. Kocaları "sağır" olarak nitelendirilen bu kız çocukları, yetişkinlerle evlendirilenlerin aksine, evlilik fiili olarak gerçekleşmeden bundan kaçınma fırsatına sahipti. Çocukluklarında birbirlerine yakın yaşlarda iken evlendirilen kız ve erkek çocuklardan, kız çocukları daha erken olgunlaşıyor bu da onlara evlilik fiili olarak gerçekleşmeden bundan kurtulmak için zaman kazanmalarına imkan sağlıyordu.

Babaları ya ya büyükbabaları olmayan küçük kız çocuklarının evlilikleri akrabaları arasında anlaşmazlıklara yol açabiliyordu. Nisan 1693 tarihinde Kayseri Mahkemesi'ne başvuran Hüseyin kendisi şehirde bulunduğu halde yeğeni küçük kız çocuğu Emine'nin annesi tarafından evlendirildiğini belirtmiştir. Hüseyin'e göre babası ölmüş olan Emine'yi evlendirme hakkı kendisine aitti. O, bu iddiasını mahkemeye sunduğu bir fetvayla kanıtlayıp evliliğin feshedilmesini sağlayacaktır (Yılmaz, 2010: 48-49)²⁴. Babası ya da büyükbabası olmayan kız çocuklarını evlendirme önceliğinin kime ait olduğu ayrıntılarıyla tespit edilmiştir. Genel olarak baba tarafından akrabalar bu önceliği ellerinde tutuyordu (Menteşzâde, 1827, 1: 166).

Küçük çocukların evlendirilmesi hakimın iznine bağlıydı. Ancak izin alma zorunluluğu baba ve büyükbabanın yaptığı akitler için geçerli değildi (Düzdağ, 1983: 38). Bunun pratiğe ne kadar yansıdığını bilmek mümkün olmamakla birlikte bazı evliliklerin hakimın izni alınarak yapıldığını kayıtlardan öğrenmek mümkündür (Karaaslan, 2007: 268)²⁵. Öyle ki erginliğe henüz ulaşmış kız çocukları için de mahkemeye başvurup hem hakimın iznini almak hem de çocuğun artık erişkin olduğunu kaydettirmek çıkabilecek problemlerin önüne

geçmek için bir tercih olarak belirlemektedir. Eylül 1659'da Bursa Mahkemesi'ne başvuran Mehmed Bey bunu yapmıştır. Erişkin olduğunu ilan eden on üç yaşındaki yeğeni Gevher'i, en yakın akrabası olması sebebiyle evlendirecek ve bunun mahkeme kayıtlarına geçmesini sağlayacaktır (Pay, 1987: 21-22).

Sonuç

Çocuklar ve çocukluk üzerine yapılan araştırmaların alana sunduğu en önemli katkılardan biri daha önceleri insan yaşamında sadece biyolojik bir evre olarak kabul edilen çocukluğun aynı zamanda sosyal ve kültürel bir inşa olduğunu ortaya koymasıdır. Bu anlamda çocukluk algılamaları ve tanımları tarihsel süreçte değişim geçirmiş, bir toplumdaki diğerine farklılıklar göstermiştir (James vd, 1998: 26-28). Günümüz dünyasında çocuk olarak kabul edilenler daha bir asır öncesine kadar hem toplumsal hem de hukuki sorumluluklar bağlamında yetişkin kabul ediliyordu. Bu yüzden Osmanlı toplumunda çocuk evliliklerine bakarken çocuğun günümüz toplumlarında ne ifade ettiğinden ziyade dönemin dünyasında neye karşılık geldiğini anlamaya çalışmak, bu evliliklerin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır. Bu çalışma boyunca hukuk metinlerine yapılan atıflar ve erginliğin tartışılmaya çalışılması bunu anlamaya yöneliktir.

İslam, çocukluğu her açıdan özel bir dönem olarak görmüştür. Bunun en temel göstergelerinden biri çocukluğa ve çocuklara dair hukuki düzenlemelerdir (Giladi, 1995, 8: 821-827). Evlilik yaşı etrafındaki düzenlemeler ve bunun bir alt sınıra bağlanmış olması da buna dahildir. Bu sınırın aşılması ya da gündelik yaşamda göz ardı edilmesi meselesi hukuk sisteminin dışında toplumsal bir problemli (Yazbak, 2002: 399). Fetva mecmualarında çocuk evliliklerine dair tartışılan sorunlar teorik bir egzersizden ibaret değildi. Çok yaygın olmamakla birlikte bu hususta mahkemeye kayıtlarına yansıyan davalar fetvaların tartıştığı meselelerin önemli oranda gündelik yaşamda çıkan sorunların bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Osmanlı toplumunda özellikle kadınlar için erken evlenme eğilimi mevcuttu. Erginliğin ne olduğu, buna nasıl ulaşılacağı tartışmaları öncelikli olarak kız çocukları üzerinden yapılmıştır. Kız çocuklarının fiziksel olgunluğa ulaşmaları onları cinsel açıdan potansiyel birer eş adayına dönüştürmekteydi. Onlar ilk adetlerini görmeye başlamadan da fiziksel olarak yetişkin kabul edilebilirdi. Dolayısıyla fiziksel olgunluğa sahip bir kız çocuğu ilk adetini görmeden evlendirilebiliyor ve bu evlilik fiili olarak gerçekleşebiliyordu. Tam aksine adet

gören ancak fiziksel olgunluğa sahip olmayan bir kız çocuğunun evliliğinin fiili olarak gerçekleşmesi de ertelenmekteydi.

Evlendirilip bu evliliği fiili olarak gerçekleştirme kabiliyetine uygun görülen kızlar, bu evlilik hakkında hiçbir söz söyleme hakkına sahip değillerdi. Çünkü henüz erişkin kabul edilmiyorlardı. Çocuk evlilikleri, farklı toplumsal ve hukuki sorunlar bağlamında erişkinlik olgusunun da farklı anlaşılabilirliğini göstermektedir. Bu ayrıntılar ergenlik üzerine yapılacak tartışmaların gözden kaçırılması gereken önemli hususlardır.

Çocuk yaşlarda ya da henüz erginliğin başlarında düzenlenen evlilikler aile olgusuna nasıl bakıldığı hakkında da bazı ipuçları sağlamaktadır. Bu yaşlarda evlenen çiftler genellikle erkeğin ailesiyle birlikte kalıyorlardı. Dolayısıyla evlenmek, en azından bu vasıflardaki çiftler için yeni bir hane oluşturmak ve bu hanenin ekonomik ihtiyaçlarını giderebilmek yeterliliğiyle ilişkilendirilmemiştir. Yeni evliler ailelerinin yanında ikamet ederek evlilik yaşamlarını da onlara emanet etmiş oluyorlardı. Söz hakkı büyüklerindi. Onların yapması gereken gelecek yaşamları için gözlemlerde bulunmak ve alınan kararlara itaat etmekte. Aile içi ilişkilerin detaylarını bilmek ilginç olurdu. Ancak Osmanlı aile tarihi çalışmalarının henüz bunu sağlayacak birikime sahip olduğu söylenemez. Çocukların ve daha genel olarak yetişkinlerin boşanırken sebep olarak belirttikleri "adem-i zindegani"nin (iyi ilişkinin olmamasının) toplumsal olarak neye karşılık geldiğini dahi tam olarak ortaya koymak şu an için zordur.

Erginliğe ulaşan kız çocukları, babaları ve büyükbabaları dışındaki kişiler tarafından kendileri için düzenlenen evlilik sözleşmelerine itiraz edebilirlerdi. Ancak bunun istisnai olduğunu kabul etmek gerekir. Aile içindeki baskıları aşmak, ilk adetlerini gördüklerini açıkça ilan etmek ve bunu mahkemeye götürüp tanıklıklarla kanıtlamak zor bir işti. Bunu yapan kız çocuklarının varlığı mevcuttu. Ancak sayıları oldukça azdı. İlginç bir şekilde çocuk evliliklerine dair kayıtlara yansıyan vakalar kız çocuklarının bir itirazından ziyade boşanmayla ilgiliydi. Gevşek bir bağ olduğu anlaşılan "nişanı" bozmak daha kolaydı. Henüz bir sözleşmenin olmaması iki taraf için de sonucu daha az zararlı atlatılabilir kılıkmaktaydı. Bu yüzden, çocuk yaşlarda evlendirilip "mutlu" bir yaşam süren büyük çoğunluk sessiz kalmayı tercih etmiştir. "Mutlu" bir evliliği bozmak için itiraz etmek akıllıca mıydı?

Notlar

Bu çalışma için sağladığı katkılardan dolayı University of Nottingham'dan Prof. Colin Heywood'a, ayrıca eleştiri ve değerlendirmeleri için makalenin hakemlerine müteşekkirim.

- ¹ Bu bağlamda son on yıl içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde kimlerin çocuk sayılacağı, bu çocukların evlenmesi/evlendirilmesi gibi konularda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 2005'te TBMM'de kabul edilip, aynı yıl Resmi Gazete'de yayınlanan "Çocuk Koruma Kanunu"nun 3. maddesinde çocuk, "daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi" olarak tanımlanmıştır. Türk Medeni Kanunu'nun 124. maddesinde ise evlenme yaşı altı sınırı on yedi olarak belirlenmiştir. Ancak yine aynı maddede "hâkim olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple on altı yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir. Olanak bulundukça karardan önce ana ve baba veya vasi dinlenir" denilmektedir. Bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1527.html> (22.03.2012) ve <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html> (22.03.2012). Bu düzenlemelerin varlığına rağmen son yıllarda üniversiteler ve çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından yapılan araştırmalar, çocuk evliliği oranlarının halen yüksek olduğunu göstermiştir. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 2008 tarihinde yaptığı "Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması" 25-49 yaşları arasındaki kadınların % 43'ünün yirmi yaşından önce, % 25'inin 18 yaşından önce, % 5'inin de on beş yaşından önce evlendiğini ortaya koymuştur. Bkz. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tnsa2008/data/TNSA-2008_ana_Rapor-tr.pdf (22.03.2012).
- ² Fetva literatürü için bkz. (Özen, 2005: 249-378). Fetvalar ve nasıl verildikleri üzerine (Atar, 1995: 486-496) ve (Koca, 1995: 496-500).
- ³ Siciller Osmanlı tarihi çalışmalarında en çok başvurulan kaynakların başında gelmektedir. Yapılan çalışmalar üzerine bir değerlendirme için bkz. (Uğur, 2003: 305-344). Uğur'un çalışması sicillerden yola çıkılarak yapılan araştırmaların bir kısmının bibliyografyasını da vermektedir.
- ⁴ Afyon ve Yeniköy Şer'iyye Sicilleri dışında burada kullanılan sicillerin tamamı Türkiye'de farklı üniversitelerde yapılmış yüksek lisans tez çalışmalarıdır. Son yıllarda bu sicillerin transkripsiyonuna dayalı tez çalışmalarında büyük bir artış yaşanmıştır.
- ⁵ 17. yüzyıla ait bir bahnamede, "Mahbûbelerin [kızların] cimaa uygun oldukları çağın başlangıcı dokuz yaşını bitirip on yaşına girince. Çünkü alimler hayız görme yaşının on yaşından on beş yaşına kadar olduğunu söylerler" denilmektedir. Ancak on üç yaşın sağlıklı bir bedenin hayız görme yaşı olduğunu belirtilmesi de ihmal edilmemiştir (Mustafa Ebu'l-Feyz, 2006: 36).
- ⁶ Sonbol, konuya dair farklı İslam mezhepleri arasında karşılaştırmalar yapmaktadır.
- ⁷ Diyet için bkz. (Heyd, 1973: 308-311).
- ⁸ Mehir iki kısma ayrılmaktaydı: Evlilik sözleşmesinin yapılmasıyla birlikte ödenen peşin mehir (mehr-i muaccel) ve daha sonra kocanın ölümü ya da boşanma halinde verilmek üzere geciktirilmiş mehir (mehr-i muahher). Bkz. (Imber, 1997: 174-183).
- ⁹ Yossef Rapoport, Osmanlı öncesi Suriye, Filistin ve Mısır coğrafyasında evlilik ilişkileri üzerine yaptığı çalışmada, evliliklerin çoğunun on-on beş yaşları arasında gerçekleştiğini belirtmektedir (Rapoport 2005: 38-39). Maria N. Todorova ise 19. yüzyıl Balkan aile yapısı üzerine yaptığı çalışmasında, özellikle Bulgaristan'da kadınlar için ortalama evlilik yaşını on sekiz olarak vermektedir. Erkeklerde ise bu sınır yirminin üzerindedir. Bu veriler, çok küçük farklılıklarla, bütün etnik ve dinsel gruplar için geçerliydi (Todorova, 2006: 38-44).
- ¹⁰ Bu hususta Todorova'nın bulgularına bakmak yararlı olacaktır (Todorova, 2006: 38-44).
- ¹¹ Haşanal, Avrupa'yı Kuzey-Batı ve diğer kesimler şeklinde ikiye ayırarak genellemeler yaptığı yönünde eleştiriler almıştır. Ancak bu eleştiriler ana tezinin doğruluğunu sarsacak nitelikte değildir (Maddern ve Tarbin 2010: 126-130).
- ¹² Genel bir gözlem olarak belirtmek gerekir ki, günümüz Türkiye'sinde özellikle kırsal kesimlerde yapılan evliliklerin önemli bir kısmında, yeni çiftlerin ekonomik bağımsızlıkları halen bu evliliklerde düşünülen öncelikler arasında değildir.
- ¹³ Bu durumda Van Gennep'in "fiziksel" ve "toplumsal" erişkinlik ayrımına başvurmak gerekir (Van Gennep, 1960: 65-71).

- ¹⁴ Bu boşanma vakaları ve yaş belirtilen başkaları için bkz. *Davud Paşa Şer'iyye Sicilleri* 35, belge 197 (Kasım 1800); belge 198 (Kasım 1800). Atabay, 1998: 268-269'dan aktarılmıştır. *Davud Paşa Şer'iyye Sicilleri* 36, belge 70 (Ocak 1801); belge 119 (Şubat 1801); belge 219 (Mart 1801). Özdemir, 1997: 49-50, 83, 155-156'dan aktarılmıştır.
- ¹⁵ Bkz. *Galata Şer'iyye Sicilleri* 259, belge 56a-4 (Ekim 1725). Akyıldırım, 2010: 468-469'dan aktarılmıştır. *Galata Şer'iyye Sicilleri* 353, belge 64 (Şubat 1760). Attila, 1994: 50'den aktarılmıştır. *Galata Şer'iyye Sicilleri* 494, belge 30a-3/45a-5 (Ekim 1788/Şubat 1789). Akbulut, 2010: 292-293, 358'den aktarılmıştır.
- ¹⁶ Kurt, 19. yüzyılda Bursa ailesi üzerine yaptığı çalışmada bu evliliklerin kız çocuklarının fiziksel olgunluğa eriştikten sonra fiili olarak gerçekleştiğini, bunun da bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte dönemin Anadolu şartlarında kızların on üç-on dört yaşlarına karşılık geldiğini belirtmektedir (Kurt, 1998: 20-21). Ancak bu çalışmada kız çocuklarının boşandıkları dönemdeki yaşlarına dair verilen birkaç örnek evliliğin fiili olarak gerçekleşme yaşının biraz daha erkene alınabileceğini göstermektedir. Kız çocukları on iki-on üç yaşında evliliklerini daha önceden fiili olarak gerçekleştirmiş bir şekilde boşanıyorlardı. Ancak bunu en erken kaç yaşlarında yaptıklarını bilmek mümkün değildir.
- ¹⁷ Birkaç örnek için bkz. AŞS 522: 12b-62 (Ocak 1691); AŞS 522: 15b-76 (Mart 1691); AŞS 522: 28a-131 (Temmuz 1691); AŞS 524: 29a-129 (Mayıs 1696); AŞS 524: 33a-148 (Nisan 1696).
- ¹⁸ Bkz. AŞS 522: 15b-76 (Mart 1691); AŞS 524: 33a-148 (Nisan 1696).
- ¹⁹ Özellikle uzun süreli nişanlarda tarafların yaşlarının birbirine yakın olma ihtimali daha yüksek olmalıydı.
- ²⁰ *Üsküdar Şer'iyye Sicilleri* 402, belge 25a-123'ten.
- ²¹ *Davud Paşa Şer'iyye Sicilleri* 35, belge 214'den.
- ²² *Davud Paşa Şer'iyye Sicilleri* 36, belge 96'dan.
- ²³ *Antep Şer'iyye Sicilleri* 108, belge 62'den.
- ²⁴ *Kayseri Şer'iyye Sicilleri* 100, belge 221'den. Ayrıca bkz. *Galata Şer'iyye Sicilleri* 494, belge 11b-11 (Aralık 1788). Akbulut, 2010: 223-224'ten aktarılmıştır. Buradaki kayıta müddet-i sefer uzak yerde bulunan kişinin benzer bir itirazı reddedilmiştir. Bu bağlamda Hüseyin'in evliliğin yapıldığı zaman ben şehirde mevcuttum iddiası ve bunun sunduğu fetvada belirtilmiş olması önemlidir. Bu hususa dair ayrıntılar için (Menteşzâde, 1827, 1: 154-156).
- ²⁵ *Manisa Şer'iyye Sicilleri* 61, belge 102-5 (Ocak 1630)'dan. Bu kayıta Hüseyin adlı birisinin dört yıl önce Ayşe adındaki kız çocuğuyla hakimın izniyle kıydırdığı nikah kayda geçirilmiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Afyon Şer'iyye Sicilleri (AŞS). Defter No: 522, 524, 526.

Akbulut H. İ. (2010). *494 No'lu Galata Şer'iyye Sicilinin Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Akyıldırım T. (2010). *259 Numaralı Şer'iyye Sicil Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atabay F. (1998). *H. 1215 (M. 1800) Tarihli İstanbul Davut Paşa Mahkemesi 35 Nolu Şer'iyye Sicilleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atar F. (1995). Fetva. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları:12: 486-496.
- Attila R. (1994). *İstanbul Galata Kadılığı 353 Numaralı Şer'iyye Sicili*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Çatalcalı Ali Efendi (1894). *Fetâvâ-yı Ali Efendi (Cilt 1-2)*. İstanbul: Sahâfiye-i Osmaniye Şirketi.
- Çocuk Koruma Kanunu. 22 Mart 2012, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1527.html>
- Düzdağ M. E. (1983). *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Feyzullah Efendi (1850). *Fetâvâ-yı Feyziye*. İstanbul: Daru't-Tibâati'l-Âmire.
- Hajnal J. (1983). Two Kinds of Pre-Industrial Household Formation Systems. In Wall R, Robin J. & Laslett P. (Ed.), *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press: 65-104.
- Giladi A. (1995). Saghîr. In The Encyclopaedia of Islam. New Editon (VIII, 821-827). Brill: Leiden.
- Ginio E. (2001). Childhood, Mental Capacity and Conversion to Islam in the Ottoman State. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 25: 90-119.
- Heyd U. (1973). *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press.

- Imber C. (1997). *Ebu's-Suud the Islamic Legal Tradition*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi. Yeniköy Şer'iyye Sicilleri (YŞS). Defter No: 2.
- James A., Jenks C., Prout A. (1998). *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Karaaslan A. (2007). *61 no'lu Manisa Şer'iyye Sicilinin (H.1039-1040) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koca F. (1995). Fetvahâne. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları:12: 496-500.
- Kumdacı H. (2009). *402 Nolu Üsküdar Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1153-54)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kurt A. (1998). *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Lamdan R. (1996). Child marriage in Jewish society in the Eastern Mediterranean during the sixteenth century. *Mediterranean Historical Review*, 11(1): 37-59.
- Levine D. (2001). The Population of Europe: Early Modern Demographic Patterns. In *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. New York: Charles Scribner's Sons: 2: 109-124.
- Maddern P. & Tarbin S. (2010). *Life Cycle. In A Cultural History of Childhood and Family In The Early Modern Age*. Oxford: Berg: 3: 113-135.
- Marcus A. (1989). *The Middle East on the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century*. New York: Columbia University Press.

- Menteşzâde Abdurrahim Efendi (1827). *Fetâvâ-yı Abdurrahim* (Cilt 1-2). İstanbul: Daru't-Tibbâat'ül-Ma'mûre.
- Motzki H. (1996). Child Marriages in Seventeenth-Century Palestine. In Masud M. K., Messick B., Powers D. (Ed.), *Islamic Legal Interpretation Muftis and their Fatwas*. Cambridge: Harvard University Press: 129-140.
- Mustafa Ebu'l-Feyz (2006). *Tuhfetü'l-Müteehhilin Evlilik Armağanı*. Haz. İlder Uzel, Ankara: Kebikeç.
- Özdemir M. (1997). *36 Numaralı Davudpaşa Mahkemesi Şer'iyye Sicili (19 Receb-24 Zilka'de 1215/7 Aralık 1800-14 Nisan 1801)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen Ş. (2005). Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi*, 3 (5): 249-378.
- Pay S. (1987). *1069-1070/1659-1660 Bursa Şer'iyye Sicili*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Peirce L. (2003). *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. Berkeley: Univesity of California Press.
- Peirce L. (2000). Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı. İçinde Zilfi M. C. (Ed.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları (161-187)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rapoport Y. (2005). *Marriage, Money and Divorce in Medieval Islamic Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rozen M. (2010). *İstanbul Yahudi Cemaatinin Tarihi Oluşum Yılları (1453-1566)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sonbol A. El A. (1996). Adults and Minors in Ottoman Shari'a Courts and Modern Law. İçinde El Azhary Sonbol A. (Ed.), *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*. Syracuse: Syracuse University Press: 236-256.

- Spectorsky S. A. (2010). *Women in Classical Islamic Law. A Survey of the Sources*. Leiden: Brill.
- Todorova M. N. (2006). *Balkan Family Structure and the European Pattern Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*. Budapest: Central European University Press.
- Tucker J. E. (1998). *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. Berkeley: University of California Press.
- Türk Medenî Kanunu. 22 Mart 2012, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html>.
- Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması. 22 Mart 2012, <http://www.hips.hacettepe.edu.tr>.
- Uğur Y. (2003). Mahkeme Kayıtları (Şer'îye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi*, 1 (1): 305-344.
- Van Gennep A. (1960). *The Rites of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wall R. (2001). The Household. In *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*. New York: Charles Scribner's Sons: 4: 109-124.
- Wilson J. C. (1996). The Apostle to Islam: The Legacy of Samuel Zwemer. *International Journal of Frontier Missions*, 13 (4): 163-168.
- Yazbak M. (2002). Minor Marriages and Khıyâr al-Bulûgh in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society. *Islamic Law and Society*, 9 (3): 386-409.
- Yenişehirli Abdullah Efendi (1741). *Behcet'ül-Fetâvâ*. University of Michigan. Special Collections Islamic Manuscripts, Isl. Ms. 673.
- Yıldırım F. (1995). *108 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yılmaz E. (2010). *100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1104/M. 1692)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ze'evi D. (1996). *An Ottoman Century, The District of Jerusalem in the 1600s*. New York: Suny Press.
- Zwemer S. M. (1915). *Childhood in the Moslem World*. New York: Fleming H. Revell Company.

An Evaluation on Child Marriages and Phenomenon of Puberty in 17th and 18th Centuries' İstanbul and Anatolia

Yahya Araz
Dokuz Eylül University

Abstract

This article tries to understand "child marriages" in the 17th and 18th centuries Ottoman society. Child marriages were common in the regions dominated by the Ottoman Empire not only among the Muslism but also among the Christians and Jews. These marriages could be arranged by their families or relatives who were responsible from them even on behalf of infants. But legal system had made a distinction between arranging the marriage contract and its actual consummation. The actual consummation of the marriage was postponed until both partners were ready for sexual intercourse. A little girl had the right to refuse a marriage at the moment when she reaches puberty that had been arranged by her families and relatives other than her father or paternal grandfather. This right of option of puberty was very important especially for girls. Because boys had the right to divorce their wives as soon as they reached the puberty. These marriages can not be considered independent of Ottoman society and family life, since they provide important clues on what was understood from the family in Ottoman society. This article attempted to handle this phenomenon through two sources; the "fatwas" from the 17th and 18th centuries and court records of several Anatolian cities and İstanbul at the same period.

Keywords: child marriage, girls, Ottoman family, physical maturity, puberty, option of puberty.